

Є. В. Макаренко,
аспірант,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Розглянуто теоретичні основи виникнення та покриття бюджетного дефіциту держави, проаналізовано рівень та методи покриття бюджетного дефіциту урядами різних країн світу та України у період світової фінансової кризи. Також розглянуто шляхи реалізації ефективної бюджетної політики у різних країнах світу.

The theoretical basis and coverage of the state budget deficit is considered, the level and methods of covering the budget deficit by the Governments of various countries and Ukraine during the global financial crisis are investigated. The ways of effective fiscal policy in different countries are considered too.

Ключові слова: бюджетний дефіцит, фінансова політика, світова фінансова криза.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відповідно до сучасної економічної теорії, бюджетний дефіцит є одним із важливих інструментів державного регулювання економічної активності. За умов фінансово-економічної кризи відсутність заходів із стимулювання сукупного попиту, у тому числі через дефіцит бюджету, значною мірою може підвищити циклічні коливання економіки.

Штучне обмеження дефіциту бюджету в умовах кризи вимагатиме або скорочення важливих витратків для забезпечення соціальних стандартів та здійсненню державних інвестицій, або посилення податкового тиску. Разом з цим, неконтрольоване збільшення дефіциту бюджету може призвести до порушення макроекономічної стабільності, яка є необхідною умовою економічного розвитку. Тому бюджетний дефіцит, визначений на економічно безпечному рівні, є однією із рушійних сил розвитку економіки, що дозволяє здійснювати державні інвестиції та забезпечувати необхідний рівень споживання в соціальній сфері.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ З ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Бюджетна політика є об'єктом дослідження провідних економістів, представників законодавчих та виконавчих органів на різних рівнях влади. Серед вітчизняних науковців, які присвятили свою діяльність розв'я-

занню питань формування бюджетної політики різних територіальних рівнів, слід виділити дослідження М.Азарова, В.Базилевича, О.Барановського, О.Василіка, А.Гальчинського, В.Геєця, Л.Єрмошенка, М.Карліна, С.Ковальчук, І.Луїної, І.Лютого, В.Опаріна, В.Федосова, Ф.Ярошенка, І.Чугунова та багатьох інших. Метою даного дослідження є визначення ролі бюджетного дефіциту у механізмі ефективної бюджетної політики держави у період світової фінансової кризи.

У контексті досягнення даної мети потрібно вирішити наступні завдання:

- розглянути теоретичні основи виникнення та покриття бюджетного дефіциту держави;
- проаналізувати рівень та методи покриття бюджетного дефіциту урядами різних країн світу та України у період світової фінансової кризи;
- визначити шляхи досягнення ефективної бюджетної політики у різних країнах світу.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Економічний та соціальний розвиток держави безпосередньо залежить від збільшення або зменшення витратків з бюджету. Так, збільшення витратків у II половині XX сторіччя у країнах з ринковою економікою супроводжувалося загальним поліпшенням якості життя громадян і розширенням соціальних гарантій

держави, поліпшенням житлових умов, підвищенням рівня освіти, вдосконаленням охорони здоров'я.

Однак, слід зазначити, що збільшення частки державних витратків у ВВП, що спостерігалось у багатьох європейських країнах у 1960-ті роки, було пов'язане не тільки з розширенням соціальних гарантій держави, а також із проведенням стабілізаційної економічної політики, спрямованої на досягнення повної зайнятості та високих темпів економічного зростання. В цей період частина державних витрат фінансувалася за рахунок не тільки податків і соціальних зборів, а і також за рахунок державних запозичень. Як наслідок, збільшення державних витрат і бюджетний дефіцит стали вважати допустимими явищами [2, с. 175].

У свою чергу, збільшення бюджетного дефіциту спричинило зростання державної заборгованості. Наприкінці 1970-х років рівень державного боргу в розвинутих європейських країнах значно збільшився, а в 1996 році досяг свого рекордного рівня — 72% ВВП. Крім цього, державна політика щодо регулювання бюджетного дефіциту не завжди була вірною. Так, збільшення державних витратків, яке фінансувалося за рахунок саме державного боргу, призвело до зростання процентних виплат, а отже, вимагало подальшого збільшення державних витратків.

На сьогодні ми маємо наступні показники щодо державного боргу деяких країн світу (табл. 1).

Проблему дефіциту бюджету пов'язують також і з проблемою старіння населення, яка є серйозним фактором ризику для державних витратків промислово розвинутих країн у середньостроковій перспективі [2, с. 178]. Адже демографічні зміни вимагатимуть збільшення витрат на охорону здоров'я, соціальне та пенсійне забезпечення. Тому стратегія подальших реформ у промисловорозвинутих країнах передбачає, поряд зі скороченням державної заборгованості, реформування ринку праці з метою підвищення рівня зайнятості, а також перегляд соціальної політики та системи пенсійного забезпечення.

Окрім вищеперерахованих факторів, які впливають на зростання бюджетного дефіциту, останнім часом додався ще один дуже вагомий фактор, а саме — світова фінансова криза, що охопила економіку провідних країн світу та зачепила Україну.

Провідні економісти світу характеризують нинішню фінансову кризу яка почалась у 2008 році, передусім, як боргову, або кризу надмірної заборгованості. Значні обсяги запозичень банків, корпорацій, фізичних осіб і окремих держав призвели до утворення у світовому вимірі піраміди боргових зобов'язань, яка почала руйнуватися після зни-

ження вартості застави, під яку залучалися вказані позики, і неповернення кредитів.

У період цієї фінансової кризи уряди багатьох розвинених країн спрямовували власну політику на зменшення податкового тиску на суб'єктів господарювання, надання їм численних пільг, дотацій. Зросли соціальні трансферти, це пов'язано із різким підвищенням рівня безробіття. Уряди держав активно рефінансували проблеми фінансового сектора власних країн, виділяли багато коштів на здійснення численних інвестиційних програм для розвитку і розбудови інфраструктури країни.

Унаслідок проведення такої активної стимулюючої фіскальної політики бюджетний дефіцит розвинутих країн, за даними МВФ, у 2009 році збільшився в середньому на 6 % ВВП порівняно з 2007-м і досяг 7,9 % ВВП (табл. 2).

За даними табл. 2, можна зробити висновок, що бюджетний дефіцит Китаю виріс в 2009 році у кілька разів, а в Росії бюджет цього року вперше за вісім років став дефіцитним.

Багато країн світу, що страждають від фінансової кризи, серед альтернативних напрямів мінімізації її негативних наслідків розглядають зниження податкового навантаження з метою стимулювання внутрішнього попиту й інвестицій або збільшення державного фінансування заходів із підтримки національної економіки.

Прибічники скорочення податків, зокрема Роберт Мундел, Нобелівський лауреат з економіки, консультант уряду Рейгана, аргументує цей крок необхідністю вивільнення коштів для інвестицій та створення стимулів для зростання попиту на споживчі товари.

Так, у Великобританії з 1 грудня 2008 року знижено стандартну ставку ПДВ із 17,5 % до 15 %, що, за оцінками уряду, дасть змогу залишити в розпорядженні домогосподарств близько 12,5 млрд фунтів стерлінгів, які вони зможуть витратити на споживання. Цей захід є частиною трирічної широкомасштабної фіскальної програми, яка також передбачає відстрочення податкових зобов'язань для малих і середніх підприємств і податкові пільги для населення з низьким рівнем доходів. Водночас уряд Німеччини офіційно заявив, що не наслідуватиме Великобританію, оскільки німецькі громадяни мають більшу схильність до заощажень, аніж до витрачання грошей на споживання [3, с 23].

Заходи щодо скорочення ставок податків або збільшення державних видатків не є обов'язковими для країн-членів ЄС, але Єврокомісія підкреслює важливість забезпечення скоординованості дій із метою попередження можливих негативних зовнішніх ефектів, пов'язаних з по-

Таблиця 1. Державний борг у різних країнах світу в 2006–2010 роках, % ВВП

Країна	2006	2007	2008	2009	2010 прогноз
Аргентина	78,3	65,9	49,2	38,6	33,7
Австралія	9,6	8,9	8,1	7,9	7,2
Бразилія	63,7	67,7	65,4	64,7	62,9
Канада	67,9	64,2	60,8	63,0	62,6
Китай	16,5	20,2	17,9	22,2	23,4
Франція	63,6	63,9	66,1	72,3	77,1
Німеччина	66,0	65,0	68,7	76,1	80,1
Індія	82,0	80,5	80,6	82,7	82,9
Індонезія	39,0	35,0	32,5	31,8	31,3
Італія	106,9	104,1	105,6	109,4	112,4
Японія	195,3	195,5	202,5	217,0	225,1
Корея	-	32,1	32,8	32,9	33,0
Мексика	38,5	38,3	39,3	42,1	42,5
Росія	9,1	7,3	5,8	6,5	6,5
Саудівська Аравія	27,3	18,7	12,9	11,6	9,7
Південна Африка	33,0	28,5	27,2	27,0	26,7
Іспанія	39,6	36,2	38,6	48,6	53,8
Туреччина	46,1	38,9	38,7	40,4	40,4
Великобританія	43,3	68,7	50,4	61,0	68,7
США	61,9	63,1	68,7	81,2	90,2
Усього	62,7	63,5	65,5	72,5	76,7
Розвинуті країни	77,6	78,8	83,2	93,2	99,8
Країни групи з ринками, що формуються	37,6	37,7	35,7	37,6	37,8

*Джерело: International Monetary Fund, Fiscal Affaires Department. The State of Public Finance: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis. — March 6, 2009. — P.25. — <http://www.info.org>.

рушенням умов конкуренції внаслідок зниження рівня оподаткування або підтримання національної економіки в окремих регіонах єдиного економічного простору.

У короткостроковій перспективі збільшення державних видатків має відчутніший вплив на пошвавлення споживчого попиту, ніж скорочення ставок податків. Виходячи з цього,

Єврокомісія прийняла рішення про надання додаткової допомоги виробникам автомашин і будівельним компаніям у рамках програми підвищення енергоефективності виробництва, що була затверджена на 2007–2013 роки. [3, с 24].

Фінансування цих і аналогічних заходів призведе до збільшення бюджетного дефіциту в країнах ЄС,

Таблиця 2. Бюджетне сальдо в різних країнах світу у 2006-2010 рр., % до ВВП*

Країна	2006	2007	2008	2009	2010 прогноз
Аргентина	-1,1	-2,3	-0,5	-3,6	-2,3
Австралія	2,1	1,6	1,7	1,8	1,7
Бразилія	-2,9	-2,2	-2,2	-1,3	-1,2
Канада	1,3	1,4	0,5	-1,5	-1,9
Китай	-0,7	0,9	-0,1	-2,0	-2,0
Франція	-2,4	-2,7	-3,3	-5,5	-6,3
Німеччина	-1,5	-0,2	-0,1	-3,3	-4,6
Індія	-5,7	-5,2	-7,8	-8,5	-7,4
Індонезія	-0,2	-1,2	0,1	-2,6	-2,0
Італія	-3,4	-1,6	-2,7	-3,9	-4,3
Японія	-4,0	-3,4	-4,7	-7,1	-7,2
Мексика	-0,6	-1,4	-1,7	-2,9	-2,8
Росія	8,3	6,8	5,3	-2,6	-2,0
Саудівська Аравія	24,6	15,8	35,0	-1,2	1,7
Південна Африка	0,8	0,9	-0,2	-1,9	-1,7
Іспанія	2,0	2,2	-3,1	-6,1	-6,0
Туреччина	-0,7	-2,3	-2,5	-2,3	-2,0
Великобританія	-2,6	-2,7	-4,2	-7,2	-8,1
США	-2,2	-2,9	-6,4	-12,0	-8,9
Усього	-1,2	-1,1	-2,6	-6,2	-5,3
Розвинуті країни	-1,9	-1,9	-4,1	-7,9	-6,8
Країни групи з ринками, що формуються	0,1	0,2	-0,1	-3,2	-2,8

*Джерело: International Monetary Fund, Fiscal Affaires Department. The State of Public Finance: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis. — March 6, 2009. — P.25. — <http://www.info.org>.

тому Єврокомісія тимчасово (терміном на 1 рік) дозволила перевищення показника Маастрихтського критерію бюджетного дефіциту, який становить 3 % ВВП країни. Єврокомісія також внесла пропозицію щодо тимчасового (на 2 роки) скорочення ставки ПДВ. Уряди 15-ти країн членів ЄС відхилили цю пропозицію, оскільки, на їхню думку, такий захід не приведе до бажаного пошкваллення споживчого попиту.

Постсоціалістичні країни Європи, на відміну від розвинутих країн, зосереджують увагу переважно на здійсненні заходів щодо збільшення державних доходів. Це пов'язано із побоюваннями урядів цих держав щодо утворення великого дефіциту бюджету із відсутністю суттєвих джерел для його покриття [4, с.12].

Так, уряд Польщі пропонує збільшити ставки акцизів на алкоголь та імпорتنі автомобілі з метою отримання додаткових коштів для фінансування дворічної програми виходу з фінансової кризи. Згідно з цією програмою заплановано виділити майже 15 млрд дол. США для підвищення верхньої межі гарантування банківських вкладів та ще понад 15 млрд дол. — для надання позик малому та середньому бізнесу та фінансування інвестицій у виробництво джерел відновлювальної енергії.

У листопаді 2008 року уряд Литви прийняв рішення з січня 2009 року збільшити ставки двох головних податків — ПДВ (з 18 % до 20% при одночасному скасуванні всіх пільг) і податку на прибуток підприємств (з 15% до 20%). При цьому підприємства зможуть вираховувати із прибутку, що підлягає оподаткуванню, до 50 % витрат, пов'язаних з інвестиціями на науково-технічний розвиток. Водночас ставка податку з доходів фізичних осіб зменшиться з 24 % до 20%. Унаслідок таких змін із 2009 року в Литві номінальна ставка по всіх трьох податках становитиме 20 %.

У Естонії вирішено на 1 рік відстрочити заплановане скорочення ставки податку на прибуток з 21 % до 20%. А уряд Угорщини, який вважає скорочення податків одним із найважливіших заходів для виведення країни із кризи, відклав обговорення конкретних шляхів скорочення податків до наступного року, зважаючи на високі ризики збільшення бюджетного дефіциту [4, с.14].

На сьогодні вже 22 країни, зокрема Норвегія, В'єтнам, Данія, Латвія, Німеччина та Фінляндія, знизили відрахування до фондів соціального страхування. В Ізраїлі, Сінгапурі, Бельгії запровадили пільги зі сплати ПДВ; у Кореї, Японії, Бразилії, Мексиці, Індії, Індонезії зменшили ставку податку на прибуток. Уряди Норвегії та США вдалися до чи не найліберальнішого заходу: передбачили можливість відшкодування податків, сплачених підприєм-

ствами, на суму їх втрат під час кризи. Загальні суми фіскального стимулювання вражають.

У світі уряди підвищують ввізні мита, квотують імпорт, посилюють санітарний контроль над іноземним товаром для досягнення ефекту імпортозаміщення (стимулювання попиту на товари вітчизняного виробництва), розвитку внутрішнього ринку, зниження рівня безробіття, підтримання курсу національної валюти тощо. До таких протекціоністських заходів вже вдалися Індія, Індонезія, Бразилія, Росія, В'єтнам, Туреччина та інші держави.

В Україні податкові новації є не системними й запроваджуються переважно з метою покриття дефіциту держбюджету. В цілому, уряд не може наслідувати світовий досвід — провадити стимулювальну податкову політику — через брак бюджетних коштів. На початку кризи він ініціював кілька змін у податковому законодавстві для стимулювання деяких галузей, зокрема АПК та будівництва. Вже збільшено акцизи на нафтопродукти, автомобілі, алкоголь та тютюнові вироби, підвищено ставку транспортного збору з власників потужних автомобілів, ввізне мито. Зросли відрахування до Пенсійного фонду підприємств, які працюють за спрощеною системою оподаткування.

Кабінет Міністрів України затвердив Державний бюджет на 2010 рік, в якому доходи державного бюджету України в 2010 році пропонувалося збільшити на 18,7% порівняно з фактичними надходженнями в 2009 році, або на 42,132 млрд грн. — до 267,452 млрд грн., а витрати на 33,5%, або на 81,2 млрд грн. — до 323,556 млрд грн. Граничний розмір державного боргу пропонувалося встановити на 31 грудня 2010 року на рівні 308,316 млрд грн., що на 46% більше, ніж фактичне значення державного боргу за підсумками 2009 року. Дефіцит державного бюджету в документі становить 57,7 млрд грн., або 5,3% ВВП [7].

Як видно, розмір бюджетного дефіциту на 2010 рік перевищує допустиму норму (3% від ВВП), що під час економічної кризи не бажане явище, бо Україна входить у боргову яму, за яку розплачуватись будуть майбутні покоління.

У цілому, в умовах фінансової кризи Уряду України потрібно обережно здійснювати витрати на соціальні програми (зокрема, стосовно виплати допомоги громадянам), щоб не збільшувати бюджетний дефіцит. Хоча витрати на соціальні програми стимулюють сукупний ринковий попит, надмірне захоплення ними призводить у кінцевому підсумку до зменшення зацікавленості частини населення в підвищенні власного життєвого рівня, тому підтримка має бути на рівні мінімальної достатності. Водночас слід враховувати можливості бюджету щодо здійснення таких за-

ходів на середньо- і довгострокову перспективу. Соціальні видатки не слід розглядати в числі стимулів розвитку економіки чи антикризових заходів, а навпаки, їх нарощування можливе лише за умови поступального економічного розвитку.

Пріоритетними напрямками державного фінансування мають стати загальнодержавні функції, інвестиції в інфраструктуру та фундаментальну науку, забезпечення мінімальних соціальних стандартів з одночасною розбудовою змішаної пенсійної системи та системи медичного страхування. Успішність реалізації такої моделі у США, Новій Зеландії, Ірландії та окремих країнах континентальної Європи [6].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищевикладене, потрібно зазначити, що в даний "кризовий" час бюджетна політика держави повинна спрямовуватися на нарощування інвестиційних видатків, адже ці витрати дадуть змогу посилити внутрішній попит. До речі, саме таким чином в різний час виходили з кризової ситуації найбільші економіки світу — і демократичні США, і тоталітарна Німеччина. Також потрібно зменшити податковий тиск на малий та середній бізнес, забезпечити максимальне сприяння діяльності інвесторів будь-якого рівня на території України, цілеспрямовано підтримувати національного виробника.

Література:

1. Бобров Є.А. Аналіз причин виникнення світової фінансової кризи та її вплив на економіку України // Фінанси України. — 2008. — № 12. — С.33—43.
2. Луніна І.О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / НАН України; Інститут економічного прогнозування. — К.: Наукова думка, 2006. — 432 с.
3. Луніна І.О., Баліцька В.В., Короткевич О.В., Фролова Н.Б. Шляхи мінімізації впливу фінансової кризи на бюджет України // Фінанси України. — 2008. — № 12. — С. 22—32.
4. Мельник В.М. Фіскальна політика держави в умовах фінансової кризи // Фінанси України. — 2008. — № 11. — С. 11—17.
5. International Monetary Fund, Fiscal Affairs Department. The State of Public Finance: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis. — March 6, 2009. — P.25. — <http://www.info.org..>
6. Easterly W. Fiscal Policy and Economic Growth: an Empirical Investigation / W. Easterly, S.Rebello // Journal of monetary economics. — 1993. — № 32(3). — P. 417—58.
7. Рада ухвалила Закон "Про державний бюджет України на 2010 рік" у першому читанні: <http://www.newsru.ua/finance/27apr2010/budjet.html>

Стаття надійшла до редакції 19.05.2010 р.